

הרב נועם ברנפלד הינדואיזם – עבודה זרה בשיתוף

- פתיחה – קשיים בהכרת המציאות ובפסיקת הלכה
- ההינדואיזם כעבודה זרה גמורה
- הגדרת ההודים כעובדי עבודה זרה בעבר
- הגדרת ההודים כעובדי עבודה זרה בדורנו
- טענה שזרם הדרהמה בהינדואיזם אינו עבודה זרה
- ההינדואיזם כעבודה זרה בשיתוף
- מושגים ועובדות יסוד
- עבודה זרה בשיתוף
- הכרעת הרב אליעזר מלמד
- תמיכה בהגדרת ההינדואיזם כעבודה זרה בשיתוף
- אמונה באל מופשט שאינו אלוהי ישראל
- סיכום

למעלה ממיליארד בני אדם מאמינים באמונה ההינדואית, וסוגיית מעמדם ההלכתי לא לובנה כראוי מאמר זה מציג את האפשרויות השונות שהועלו בסוגיה, ומבסס את העמדה שמעמדם של ההינדואיסטים הוא כעובדי עבודה זרה בשיתוף, שלפי רוב הפוסקים אינה אסורה לבני נח עמדה זו מבוססת מחד על סקר אמונות רחב שנערך לאחרונה, כתבי ההינדואים ודברי מנהיגיהם; ומאידך על בירור סוגיית עבודה זרה בשיתוף לגויים

הרב נועם ברנפלד

הינדואיזם - עבודה זרה בשיתוף

במסגרת העיסוק בדתות השונות וביחס היהדות אליהן בספר "פניני הלכה אמונה ומצוותיה", היה צורך לברר גם את היחס כלפי דתות המזרח (מזרח אסיה) אשר כוללות בתוכן מיליארדי בני אדם.¹

מטבע הדברים יש קושי גדול יותר לברר ולהכריע הלכה בדתות אלו יותר מאשר בנצרות ובאסלאם, שכן בשונה מהפסיקות לגבי האחרונות, אין תקדימים משמעותיים לגבי היחס לדתות המזרח. לכן נדרשת כאן מעין סלילת דרך הלכתית חדשה (אך כפי שנראה, לא לגמרי חדשה).² כמו כן, בשונה מהידע הרב שנצבר על הנצרות והאסלאם השולטות בחלקים גדולים של העולם, והגישה הנוחה יחסית שיש לנו לידע זה, העולם המערבי בכלל ויהודים בפרט מכיר רק מעט על דתות המזרח.

דתות וזרמי מזרח אסיה הן תחום מורכב מאוד, מרובה מאוד ומסועף ביותר. בבירור זה נתמקד בדת המרכזית והגדולה – ההינדואיזם, המונה מעל למיליארד מאמינים (הינדואים) ונחשבת לדת השלישית בגודלה בעולם.

המאמר מתחלק לשניים: בחלק הראשון אסקור את הקשיים לדון בסוגייה, ואת ההצעות המחמירות (והצעה מקילה אחת); בחלק השני, שעומד בפני עצמו וניתן לקרוא אותו ללא קריאת החלק הראשון, אבסס את הטענה שהינדואיזם הוא עבודה זרה בשיתוף, המותרת לגויים. טענה זו נסמכת על יסודות הלכתיים ומציאותיים – רוב ההינדואים, אף על פי שהם סוגדים לאלים שונים, מאמינים בכוח עליון נשגב מכל – והובעה בדברי מספר רבנים וחוקרים.

1. בפתח דבריי אבקש להודות לר' ישעיה רוזנמן, חוקר הודו ופעיל לידידות הודו-ישראל, על סיועו האדיב בפרטים שונים. כמו כן אודה לרב פרופ' אלן בריל, מומחה בינלאומי לנושא ההינדואיזם ומחבר הספר "רב על הגאנגס" (2019), על אדיבותו הרבה ודייקנותו. כמובן שכל הנאמר כאן הוא על אחריותי בלבד.

2. במאמר זה אין אזכורים ל'פסיקות' תקדימיות של ממש, מכיוון שעל פי מיטב ידיעתי אין כאלה, אלא מובאים רבנים או אישים יהודיים בעלי רקע בנושא ההינדואיזם, וגם ללא רקע, שהתייחסו להינדואיזם מנקודת מבט יהודית. ההכרעה תיעשה על גבי ההבנה המעשית בתאולוגיית ההינדואיזם, כפי שהבינו הרבנים השונים (מתוך הנחה שלא בהכרח הכירו את כל הצדדים בהינדואיזם), וכן על גבי סקירת הדת, בדגש על החלקים הרלוונטיים.

פתיחה – קשיים בהכרת המציאות ובפסיקת הלכה

בפתח הדברים נציין את הקושי בעצם היכולת לגשת לדיון הלכתי בדתות המזרח, כפי שעולה מדברי רבנים שונים שעסקו בהינדואיזם.

א. הקושי המערבי להבין ולהגדיר את ההינדואיזם. הרב פרופ' דניאל שפרבר, שנדון בדבריו בהמשך, מדגיש כי "יש בעיה וקושי להגדיר בצורה ברורה את התיאולוגיה ההינדואית כיוון שמעבר לכך שהשפה שונה – הגדרת המונחים שונה, ואף צורת החשיבה שונה, וכדי להבין בצורה טובה את אמונתם קודם כל יש להבין טוב את שפת הסנסקריט", ועוד. לדוגמה, בעולם המערבי מקובל לתרגם את המונח "דוות" כ"אלים" (gods). כלומר ההינדואים המאמינים בדוות מאמינים בהרבה אלים. לכאורה זוהי ע"ז לכל דבר. אלא שחוקרים וסופרים הינדואים אותנטיים, הכותבים באנגלית, נמנעים במכוון מלהשתמש במילה "gods", כיוון שלטענתם דוות לא מוגדרת כ"אל" כפי שנתפס במושגים שלנו. הם משתמשים במונחי ביניים חדשים (כמו godlings), שמשמעותן קרובה יותר לישויות שמימיות. כלומר, קשה מאוד להמשיג בשפות המערביות מושגים הינדואים.³ המסקנה היא שהבנה שגויה במושגי הדת עלולה להביא לשגיאה הלכתית.

ב. הקושי המערבי להיחשף להינדואיזם. מעבר לקושי בהבנת השפה והמושגים, יש קושי בהבנת תפיסת העולם ההינדואית המשפיעה גם על יכולת ההתקשרות עמם. קיים פער תרבותי משמעותי בין העולם המערבי למזרח הרחוק, ופער זה בא לידי ביטוי בתחומים רבים. אחת ההשלכות, לדוגמה, יכולה להיות בהבנת אמונתם על פי הדיווח הישיר שלהם. בתרבות המזרחית לפעמים יעדיפו לענות לשואל מה שהוא רוצה לשמוע, ולא בהכרח את האמת כפי שהיא, ולפיכך כאשר יישאל על אמונתו מפי מונותאיסט, ייתכן שיקרב את דבריו לאמונת השואל. דבר זה לא נובע מהרצון להונות, אלא מתוך נימוס מקובל וכדי למעט בעימותים.⁴

ג. היעדר בירור הלכתי בעבר בשל היעדר הצורך. מתוך דברי הרב אליהו בירנבוים, העוסק רבות ביהדות התפוצות: "מעטים מהעולם המערבי שנפגשו עם המזרח בכלל ועם ההינדואיזם בפרט, עד המאה ה-19. ליהודים ולרבנים בעולם לא היה כמעט מגע עם הדת ההינדואית, ורק בעשורים האחרונים החל קשר יותר הדוק עם הינדואים, אמנם קשר הדוק עם רבנים טרם החל מעבר לקריאת ספרים הדדית. לכן כמעט לא נכתבו תשובות הלכתיות בנושא זה".⁵ כהמשך לכך, כיוון שאין

3. "הרב פרופ' דניאל שפרבר על המעמד ההלכתי של ההינדואיזם", סרטון בערוץ "BhriyuYoga" באתר יוטיוב.

4. אמנם גם הנחה זו אינה מוכרחת. וראו בהמשך המאמר שכך הבין הרב אורי שרקי את הסיבה להגדרת ההינדואים את עצמם כמונותאיסטים, בפני העולם המערבי.

5. הרב אליהו בירנבוים, "האם ההינדואיזם נחשב עבודה זרה?", כתבה באתר מקור ראשון, ל' בשבט תש"פ (25/2/2020).

כמעט מגע וקשר בין העולם היהודי לדתות המזרח, כמעט שלא היה צורך למענה הלכתי באף נושא.⁶ וכפי שכתב הרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג כאשר דן באפשרות התיאורטית של התניית הקמת המדינה בשותפות דמוקרטית עם לעובדי עבודה זרה (תחוקה לישראל על פי התורה א, מוסד הרב קוק תשמ"ט, "זכויות המיעוטים לפי ההלכה", עמ' 121; ההדגשה נוספה, וכן להלן):

וק"ו במצב כזה שהיה מותר לישראל לעשות שותפות כזאת שהיא לטובת קיומנו, אפילו אם הגוים שהם נושא הדיון הזה היו עובדי אלילים ממש... אינני יודע אם השאלה של רשיון לגוים בלתי נוצרים ובלתי מושלימים [מוסלמים] לבוא להתישב בארץ, לפי מדת חוקי ההגירה בלבד, תעלה על הפרק בעתיד הקרוב. הגוים התרבותיים שאפשר לחשוב עליהם בקשר עם זה הם ההודים, הסינים והיאפנים, ובנוגע להם עדיין איננו ברור לי שאפילו אלה אינם עובדים בשיתוף, כי לא למדתי כראוי את דתותיהם ודרכי הפולחן שלהם. אבל אפילו אם יש להם דין של עובדי ע"ז ממש, מכל מקום...

נקודת המפנה היא סוגיית הפאות הנוכריות,⁷ שממנה נביא מקורות בהמשך. מלבד זאת הפוסקים כמעט ולא נדרשו למענה הלכתי, וגם כאשר כן, לא היה מקום להיכנס לתיאולוגיה של הדת, כיוון שגם אם מדובר בע"ז בשיתוף, אין זה משנה לנו כיהודים להלכה (כמו בפאה נוכרית).

ד. המורכבות הרעיונית והאנושית. ההינדואיזם מונה למעלה ממיליארד איש ומורכב מזרמים שונים, ומה שנכון בזרם אחד לא בהכרח יהיה נכון בזרם השני. כך שגם אם נבין כי בזרם מסוים יש שיתוף, יכול להיות שזרם אחר יהיה ע"ז גמורה. כפי שיפורט, כל הקשיים הללו ניכרים גם בדברי הרבנים והפוסקים שעסקו בהינדואיזם. לעיתים, חוסר היכרות מעמיקה עם מורכבותה של הדת הוביל להכרעות הלכתיות שהתבססו על תמונה חלקית. אף על פי כן, ולמרות האתגרים, ניתן לגבש גישה הלכתית מבוססת כלפי ההינדואיזם. גישה זו תסתמך על דיוניהם של רבני זמננו, ובעיקר על המסקנות העולות מניתוח אופייה של הדת.

6. למטיילים שומרי מצוות אין צורך גדול, כיוון שברור לעיני כל שמדובר בע"ז, ואין מקום לדון אם מותר להיכנס למקדשים וכד', שהרי איסור זה חל על ישראל אף אם הגויים נחשבים עובדי ע"ז בשיתוף.

7. יש לציין שהבירור באותה עת היה נקודתי, ולא באמת פתח פתח לידיעת והבנת ההינדואיזם. אמנם נשלחו אנשים כדי לבדוק את המקדש בטירופיטי וכד', אך היה זה דל וממוקד לעניין הפאות בלבד.

ההינדואיזם כעבודה זרה גמורה

הגדרת ההודים כעובדי עבודה זרה בעבר

בראשונים, וכן באחרונים, מתייחסים הפוסקים כבדרך אגב ל"אנשי הודו", ועל פי רוב מזהים אותם כעובדי עבודה זרה. נסקור כמה מן ההתייחסויות הרלוונטיות שמצאנו, ולאחר מכן נסיק מה ניתן ללמוד מהן לימינו, ולגבי היחס ההלכתי כיום להינדואים. אזכור מפורש ראשון, אולי, לקביעה בין הראשונים שההודים שבימי הכותב הם עובדי עבודה זרה גמורים, מופיע בדברי רבי אברהם בן הרמב"ם: "והרואה מקום שעובדים בו עבודה זרה, כמו מקדשים בהודו וכנסיות הנוצרים בימינו, מברך 'שנתן אריכות אפים לעובדי רצונו'" (המספיק לעובדי השם, פרק ל: שאר הברכות, בר אילן תש"פ, עמ' 259, תורגם ע"י נסים דנה). וכן בפירושו על התורה: "כי בכל עדה (יש) בעלי פולחן חסידיים ופרושים, אפילו (בין) עובדי עבודה זרה, וכך (הם) כעת הכומרים בין אנשי הודו ובין הנוצרים" וכו' (שמות יט, ו, מהד' ויזנברג עמ' שב).⁸

אזכור נוסף, גם אם לא מפורש להודו, מובא בפירוש הרד"ק לישעיהו: "אף על פי שהאלילים כבר פסקו מרוב האומות היום, עוד יש בקצה המזרח עובדי אלילים, ועוד הנוצרים יחשבו גם הם עובדי אלילים, שהם משתחווים ועובדים לצלם ישו הנוצרי" (ב, יח; נוסח "מקראות גדולות הכתר", בלי השמטות הצנזורה). כלומר האנשים בקצה המזרח, וככל הנראה כוונתו להודו, הם עובדי אלילים ממש.

כך גם בדברי הרב פנחס אליהו הורוביץ, מאחרוני פולין, ב"ספר הברית" (חלק א, מאמר יט "והאדם ידע", פרק ז):

...שכל בני שת נחלקו לג' כתות: כת א' עובדים למחוייב המציאות לבדו כיחודו, והם הישראלים והישמעאלים... כת ב' עובדים למחוייב המציאות בשיתוף. כת ג' אינם עובדים למחוייב המציאות כלל אבל עובדים לכוכבים ומזלות, לשמש או לירח, לאש או למים וכדומה. והמה בהודו הנקרא (אסט אינדיא) [הודו המזרחית, נ"ב] ובמזרח שבהודו היא מדינת (חינא) [סין, נ"ב]. אבל כלם יודעים ומודים שיש מחוייב המציאות, אך אומרים שלא שייך אליו שום עבודה לרוב רוממותו, והוא נעלה ומרומם מכל ברכה ותהילה, ובכן שייך העבודה והתחינה לאמצעי אחר המליץ בינותם... לפי זה כבר מחוייב המציאות נודע ומפורסם בכל העולם כולו ומלא כל הארץ כבודו...

8. כן מצינו השוואות בין עובדי עבודה זרה הקדומים ובין המנהגים המקובלים בהודו. לדוגמה, בעניין היחס לבהמות, בספר האמונה הרמה לראב"ד הראשון (המאמר השלישי, מהדורת תר"ג עמ' 103; מהדורת תשע"ט עמ' 398); רבי אברהם אבן עזרא (בראשית מו, לד; שמות ח, כב, הפירוש הארוך); הרמב"ם במורה הנבוכים (ג), מו, תרגום גרשוני; ועוד שם ג, כט); רבינו בחיי (ויקרא א, ט); ועוד. התייחסויות כלליות נוספו גם בידי ריה"ל בספר הכוזרי (א, ס-סא).

מדברי ספר הברית עולה כי אף אין להגדיר את ההודים כעובדי עבודה זרה בשיתוף, אלא דתם עבודה זרה גמורה. אמנם גם הוא מודה שהם מכירים באל עליון, רק שאין פונים אליו.⁹

וכן פוסקים נוספים הכירו בכך שיש אלילות בהודו. כך הבין הרב יחזקאל לנדא, וכדבריו "באחד ממדינת הודו שמכר אליל" (נודע ביהודה תניינא או"ח קיא). החתם סופר, כשהתייחס לעובדי אלילים התבטא "ולענין מה שמסבבים בארץ הודו בע"ז שלהם" (שו"ת ב יו"ד קלג). כוונתו היא לגויי מקומו ולא להודים, וכתב "הודו" מחמת הצנזורה, אך אפשר שהדגים מן ההודים הידועים כעובדי ע"ז.¹⁰ כיוצא בזה פסק הבן איש חי "ובערי אינדיא [הודו] גם בזמן הזה ימצא שם עובדי ע"ז שעובדים לעץ ואבן, וחייב כל ישראל שתבוא לידו ע"ז שלהם לבערה ולאבדה" (ש"ב מסעי ה).

וכן הזכיר המלבי"ם שאנשי הודו, חינוא (סין) ויפן עדיין עובדי עבודה זרה (זכריה יג, ב; יחזקאל מז, ה), וכוונתו כנראה שעדיין אליליים כבימי קדם. כיוצא בזה הבין גם רבי עבדאללה סומך כאשר נשאל לגבי יחסי שכנות עם הודים עובדי ע"ז בימי חגיגה (שו"ת זבחי צדק ג, קלג).

וכן התבטא הרב יעקב הלוי ספיר, כשתיאר את מסעו בהודו והרחיב בענייני עבודה זרה שמצא שם: "רבים מיושבי הארץ נפרדים באמונותיהם דתיהם ודיעותיהם, בעבודת האלילים ותועבותיהם לכל צבא השמים, לחיית ולבהמת הארץ, לקרן השור, לצלמים וכל מעשי תעתועים, מינים ממינים שונים, כאשר היו בימים הקדמונים... בכל בית יש ע"ז, דמות אשה ושני ילדים... תקרובת ע"ז... וכן עומדים אלילים אלה בכל ראש דרך", יעויין שם (אבן ספיר, פרק יט, ועוד).

הגדרת הפוסקים את "דת ההודים" כע"ז האסורה לישראל אכן מוסכמת, אולם מכל מקום קשה ללמוד מדבריהם להגדרת ההינדואיזם כיום. הסיבה הראשונה, שכשם שהנצרות עברה תמורות עם השנים ולפיכך גם הגדרתה ההלכתית (ראו פנה"ל

9. את דברי ספר הברית בעניין זה ציטט הרב דובער פיליפסטאל (נחלי דבש, שער הששי הנתיב השלישי, ברלין תקצ"ב, דף מז, ב; ראו עליו קובץ בית אהרן וישראל קצט [לד, א], ירושלים תשע"ט, עמ' כא).
10. רבי יהודה אסאד (יהודה יעלה א יו"ד קע) הביא את דברי החת"ס והבינם כפשוטם (וכן אחרים, דוגמת הרב אברהם רות, שרידים ח, 'מעשי דרומי והלכות שתי וערב', שבט תשמ"ז, עמ' סז; הרב יעקב חיים חרל"פ, שערים בתורה, ירושלים תשפ"א, 'גדר עבודה זרה בשיתוף בבני נח', עמ' 112-113; ועוד). אמנם כבר במנחת אלעזר (א, נג אות ג) הביא בשמו של הכתב סופר, בן החת"ס (שו"ת כתב סופר, יו"ד ס" פד), שדברי החת"ס לא נאמרו לגבי הודו, אלא כתב זאת משום הצנזורה, ובאמת כוונתו לאירופה (ראו גם הערות העורכים לשו"ת חת"ס, מכון חת"ס תשס"ח, עמ' רלב הע' ח; הרב יששכר דב גולדשטיין, ליקוטי הערות על ספרי תשובות חת"ס, מכון חת"ס תשל"ו, חלק יו"ד א, עמ' שיט; הערות העורכים למהדורת שו"ת מהרי"א, חלק יו"ד, מכון שלמה אומן תשע"ז, עמ' שה הע' 4; ועוד). ובאופן דומה כתב המשנה ברורה בדפוס ראשון (של, ח, בהערה, "במדינת אינדיא שעד היום האומות הם עובדי כוכבים ומזלות"). מכל מקום אין הכרח שהחת"ס לא הגדיר את אנשי הודו כעובדי ע"ז, אלא אפשר שהשתמש בדוגמה מהם אל גויי מקומו. ועל כל פנים מקרה זה מבהיר עד כמה קשה לנו הקוראים להבין בדיוק למה התכוון הרב הפוסק, ומה יש ללמוד מדבריו.

אמונה ומצוותיה ה', יא), כך גם אפשר שאירע להינדואיזם. הגדרת הדת צריכה להיעשות באמצעות סקירה עדכנית שלה. הסיבה השנייה, שגם בעבר הגדרה זו נערכה ללא ביסוס והיכרות בלתי אמצעית (מלבד הרב ספיר). סביר להניח שהמידע שהיה לפוסקים על ההודים הגיע משמועה רחוקה, זאת בשונה מהידע הרבני שהצטבר על הנצרות והאסלאם, שכן ברוב שנות הגלות היהודים חיו תחת מלכותן.

הגדרת ההודים כעובדי עבודה זרה בדורנו

בדור האחרון היו מעט מאוד התייחסויות הלכתיות לדתות המזרח. אף על פי כן ניתן למצוא כמה התייחסויות רבניות להינדואיזם, בעיקר על רקע פולמוס הפאות הנוכריות. נסקור כעת את העמדות שראו בהינדואיזם עבודה זרה. מתשובה שכתב בשנת תשכ"ט, נראה שהרב יצחק וייס הבין את "דת ההודים" כע"ז ממש, ולא בשיתוף (מנחת יצחק, ליקוטי תשובות ע):

וע"ד השאלה שנשאל מאדריכל... לצייר תוכנית עבור בית תיפלה של כת הודים... דבזמן הזה שכוונתם לעושה שמים וארץ, אלא שמשתפים שם שמים ודבר אחר, ליכא בזה לפני עיור, שאין בני נח מזהירים על השיתוף, אבל הכא לא שייך זה, כיון דהוי ע"ז ממש.

כמו כן, כשנה לאחר מכן, כאשר דן הרב משה שטרנבוך בסוגיית הפאות, כתב אגב אורחא כי לפי ראות עיניו זוהי אכן ע"ז גמורה: "דתם העתיקה המכונה 'הינדו' הינה ממש עבודה זרה כבימי קדם" (דת והלכה, ירושלים תש"ל, ס"א, עמ' כט; תשובות והנהגות ה', רס; ב, תיד). אמנם יש לסייג ולומר כי עיקר עיסוקו היה בפאות, ולעניין זה אין נפקא מינא אם היא ע"ז בשיתוף או לא.

וכן מדברי הרב חיים דוד הלוי, כאשר דן במדיטציה הטרנסנדנטלית, ניתן להסיק שהבין את הדת השלטת בהודו כע"ז ממש, ולא שיתוף: "והלא עד עצם היום הזה מלאה הודו עבודה זרה פשוטה כמשמעה" (עשה לך רב ב, מז).

כיוצא בזה כתב הרב יצחק זילברשטיין לגבי שותפות עסקית עם הודי עובד ע"ז, וציין בתוך דבריו כי בניגוד לקולא בשותפות עם גוי עובד ע"ז בשיתוף, במקרה זה מדובר בע"ז גמורה (חשוקי חמד מגילה כח, א; ואמנם בסופו של דבר התיר את השותפות מסיבות אחרות). הרב זילברשטיין הניח את דעתו בעניין זה כדבר פשוט.¹¹ כיוצא בזה

11. מהות ההינדואיזם הוכללה תחת דתות המזרח ככותרת אחת, ללא החילוק הראוי בין הזרמים השונים (וראו פנה"ל אמונה ומצוותיה ח, ו-ט). יש לציין כי בהקדמה לספרו הדגיש הרב זילברשטיין: "לא באנו להורות הלכה למעשה, אלא ככוונתנו לעורר" וכו' (תשס"ז, עמ' ח). ועם זאת, על פי דבריו פסק הרב זושיא אלכסנדר

הובא מפיו של הרב יעקב אדלשטיין כאשר דן בדברי הרב יוסף שלמה כהנמן, הרב מפונביז', לגבי גר תושב, והניח כי בשונה מע"ז בשיתוף, ההודים עובדי ע"ז ממש (גאון יעקב, גיליון ככו, י"ג באדר ב' תשע"ז).

עדות ברורה יותר לאיסור מופיעה בידי רבני כולל ארץ חמדה,¹² שעל פי עדות הרב יעקב קרמאייר שניהן כרב בהונג קונג ושימש ברבנות בניו יורק, הגדירו את ההינדואיזם וכן את הבודהיזם כעבודת אלילים גמורה (שו"ת במראה הבזק ו, ירושלים תשס"ח, סי' סא עמ' 164-165). גם מתשובה זו לא ניתן ללמוד באופן מוחלט על מהות אמונת ההינדואים, מכיוון שנכתבה בהקשר לאיסור כניסה למקדשים בהודו, שיש לאוסרו ליהודים כשם שאסור להיכנס לכנסייה נוצרית (ראו פנה"ל אמונה ומצוותיה יב, ו-נ). כלומר, למרות שמלשון התשובה משמע שעבודתם אליילית יותר מנצרות, עניין השיתוף לא מהווה נפקא מינא לאיסור הכניסה למקדש, ולפיכך לא נידון בהרחבה בתשובה.¹³

פסיקה מפורשת ומנומקת יותר ניתן למצוא בדבריו של הרב אברהם דב ברקוביץ (שימוש באולם שהעמידו בו צלמי אלילים, תחומין כג, תשס"ג, עמ' 473).¹⁴ הרב ברקוביץ דן בשאלת השימוש באולם בו מאוחסנים בין השאר פסלים המשמשים כאלילים. מדובר באולם בלונדון הנמצא בבעלותם של "אנשי הודו". הנחת היסוד של הרב ברקוביץ שזו ע"ז גמורה:

אין ספק שזוהי עבודה זרה גמורה האסורה מן התורה, וכמו שתיאר הרמב"ם בהל' ע"ז פ"א ופ"ב. אף שיש בהם קצת חכמים ומלומדים שדעתם שונה קצת מהבלי ההמון, ומאמינים בכח מופשט שכולל את כל היקום, מכל מקום הרי גם זו אינה אמונה בבורא העולם, כי לדעתם הבורא והיקום הכל אחד, ועי' על כך בשו"ת חכם צבי סי' יח.

יגלניק, כי דתות המזרח בגדר עובדי ע"ז ממש, ולפיכך אין לעשות איתם שותפות (הרימו מכשול, ירושלים תשס"ג, עמ' שסג).

12. ספר מראה הבזק כרך ו נכתב בידי אברכי כולל ארץ חמדה (24 במספר), בהדרכת ראשי הכולל הרב משה ארנרין והרב יוסף כרמל. על פי עמוד השער, התשובות נבדקו ואושרו בידי חברי הוועדה המייעצת, הרב זלמן נחמיה גולדברג והרב נחום אליעזר רבינוביץ'. הרב ישראל רוזן שימש כיועץ הלכתי טכני.

13. יש להעיר כי בהונג קונג, המקום עליו העיד הרב קרמאייר, ישנם הינדואים מעטים (כ-1.3% מכלל האוכלוסייה), וברחבי המדינה יש כ-8 מקדשים הינדואים בלבד. מדברי הרב אריה כץ (שאגת כהן ב, א), שציין שנסמך אף הוא על דברי הרב קרמאייר, ניתן להניח כי ההינדואיזם עבודה זרה גמורה, ואינה מוגדרת כשיתוף. תוך כדי דיון על כניסת ישראלים למקדשי דתות שונות, סקר הרב כץ את הדתות השונות, ולאחר שאסר כניסה לכנסיות על אף שניתן להגדיר נוצרים כמשתפים, אסר לחלוטין כניסה למקדשים הינדואים, ללא ציון האם משתפים או לא.

14. הרב ברקוביץ שימש כדיין ומורה הוראה בקהילת "חברת בני ישראל" בלונדון. פרסם מאמרים בנושאים הלכתיים בכתבי עת שונים. נפטר בתשס"ט ונטמן בהר הזיתים בירושלים.

בניגוד לתשובות שראינו, שלכאורה לא עמדו על רבדיה השונים של דת ההינדואיזם, נראה כי הרב ברקוביץ כבר היה ער לכך, וככל הנראה רומז לכך בדבריו ("כח מופשט שכולל את כל היקום"), או על כל פנים לאמונה האחדותית בהינדואיזם. להבנתו אמונה זו רווחת בעיקר אצל ה"מלומדים", דהיינו כהני הדת השונים, אך לא אצל המון העם. אלא שלדעתו אף אמונת אותם מלומדים היא ע"ז ממש, כי כפי שהוא מבין את אמונתם – הם מאמינים שהבורא והיקום חד הם.

דברי הרב ברקוביץ משקפים מגמה רחבה יותר: ככל שנחשף העולם היהודי למידע עדכני על דתות המזרח, נחלשה המוסכמה הראשונית שראתה בהן "עבודה זרה כבימי קדם", וגברה ההבנה כי אמונות אלו מורכבות יותר. אמנם כבר קודם לפרסום מאמר זה, בשנת תשס"ג, מצויות התייחסויות בפוסקים לקיומו של כוח עליון באמונת ההינדואים, אולם תהליך זה גדל במקביל להתרחבות המגע בין העולם המערבי למזרח הרחוק.

הרב ברקוביץ ציין בדבריו לתשובת החכם צבי (סי' יח). בתשובה זו נראה שהחכם צבי שולל אמונה הנקראת כיום "פנתאיזם", דהיינו האמונה כי הטבע ואלוהים חד הוא (במובן המצמצם של ההגדרה), זאת בשונה מהאמונה שהטבע הוא חלק מאלוהים, דהיינו "פנאנתאיזם". משכך, נראה שהרב ברקוביץ מזהה את האמונה ההינדואית עם פנתאיזם – כלומר, המלומדים שלכאורה מאמינים גם בסוג של אל אחד מופשט, בעצם אמונתם שגויה ואלילית. אלא שלהבנתי ההנחה כי הינדואים דוגלים בפנתאיזם אינה בהחלט נכונה. ישנם זרמים בהינדואיזם שאכן מזכירים באופיים את הפנתאיזם,¹⁵ אמנם גם זרמים אלו יסכימו כי אין לצמצם את מושג הברהמן (בו נעסוק בהמשך), והוא נחשב אינסופי, שלא כאמונה הפנתאיסטית המצמצמת את כוחו של האל.¹⁶

הרב ברקוביץ הוסיף וטען שאף אילו היו ההינדואים מאמינים בבורא עולם, לא היה מקום לומר שדתם מותרת לבני נח, משום שיש לערער על עמדת המקילים

15. זרם זה נקרא 'אדויטה ודאנטה'. 'אדויטה' משמעותו אי שניות, כלומר אמונה אחדותית הרואה בברהמן יסוד הכל, כולל הטבע; זרם זה לא רואה את הברהמן כמוגבל לטבע, אלא כשורש אינסופי. הזרם המנוגד לאדויטה נקרא 'דוויטה ודאנטה'. 'דוויטה' משמעותו שניות, כלומר יש הפרדה בין ברהמן לטבע ולאדם; הטבע אינו חלק מברהמן. אך גם בזרם זה מאמינים באינסופיות של ברהמן ובהשפעתו על היקום, גם אם הוא לא מתגלה בפועל בטבע. ראו עוד להלן בתיאור המונח "ברהמן".

16. גם אם הרב ברקוביץ צודק בטיעונו שההינדואים הם פנתאיסטים, אין זה אומר שהם נקראים עובדי עבודה זרה ממש, שהרי גם החכם צבי, כאשר דן בנושא זה, לא האשים את הפנתאיזם בעבודה זרה. כמו כן, קשה לומר שכדי להגדיר בני נח כעובדים בשיתוף עליהם להאמין בכל י"ג עיקרים על מורכבותיהם, אלא די בכך שמאמינים באופן כללי גם בכוח עליון. בנוסף לכך יש לציין לשיטת החזו"א (יו"ד סב, כא), בה נעסוק בקצרה להלן, לפיה אמונה בדבר מופשט שאינו אלוהים נחשב לכל היותר כמינות, אך לא כע"ז. אך כאמור, כל זה לא נצרך היות וקשה להגדיר את ההינדואים כפנתאיסטים.

בשיתוף. את דעת המקילים הוא מבאר באופן שהתירו רק אמונה בשיתוף, אך לא מעשה של פולחן ממשי.¹⁷ כמו כן, הוא מוסיף כי מה שהתירו הוא כאשר מאמינים באל עליון מעל כל האלילים, אך ההודים מאמינים בכל האלילים בשווה. אמנם יש לדחות את טענתו האחרונה מדברי עצמו, שכן ציין לכך שיש בהם מאמינים בכוח מופשט שכולל הכל.

התייחסות נוספת למהות אמונתם של ההינדואים נזכרה לאחרונה בדברי הרב אורי שרקי (ראיון לאליהו גליל, 'תנועת השיבה מהודו', עולם קטן, תשרי תשפ"ד). בתיאור המצוטט מפיו על מסעו בהודו בין קהילות בני נח, הזכיר הרב שרקי גם את ההינדואיזם והע"ז שבה:

לנו אולי קשה לתפוס את זה, אבל שם נשמרה הזהות האנושית המקורית כפי שהייתה לפני הפעולה הנחרצת של אברהם אבינו והעם היהודי. מעניין מאוד לראות שבימינו גם ההינדואיזם מנסה לתת פרשנות מונותאיסטית לדת ההינדואיסטית, והם מפרשים את ריבוי האלים כהופעות שונות של ישות אלוהית אחת. הם מסבירים שכאשר האדם זקוק לעזרה בתחום מסוים, למשל אהבה או פרנסה, הוא פונה אל ההתגשמות של האלוהות האחת דרך אותו פולחן מקומי לאל מסוים. הניסיון הזה של ההינדואיזם הוא השפעה לא מודעת של אמונת הייחוד בעולם, ניסיון של התקרבות ליהדות, שמתחיל להזכיר את פסל מיכה, שבו נעשו פסל ומסכה לשם שמיים. הפרשנות הזאת היא ניסיון למצוא חן בעיני העולם המערבי, אבל איני בטוח שניסיון ההתקרבות הזה מאפיין את כל ההינדואים, אלא בעיקר את חכמיהם.

לטענתו, ההסבר המונותאיסטי שניתן היום להינדואיזם מאפיין בעיקר את חכמיהם ולא את האנשים הפשוטים, ואולי גם זה כדי למצוא חן בעיני המערב. נראה שכפי שהרב שרקי מבין את המתרחש בהינדואיזם, הרי שהמונותאיזם – או אמונת השיתוף כפי שניתן להסביר בהגדרה ההלכתית – אינו נחלת הכלל אלא מאפיין רק את חכמיהם, ואולי גם זה לא בלב שלם. לכן נראה מראיון זה שגם הרב שרקי יאפיין כיום את ההינדואיזם ככלל כע"ז גמורה (על החילוק בין חכמי ההינדואים להמון העם נעמוד בהמשך).

17. הנחה זו יש לשלול, שכן הפוסקים שהקילו בשיתוף לא דיברו רק על "אמונה" אלא גם על עבודה ממשיה, דהיינו פולחן. דוגמה מובהקת לכך ניתן לראות בלשון הרשב"א: "ומי שעובד הכוכב ההוא המנהיג המקום ההוא, אינו כעובד ע"ז, והוא שידע ויכיר שאין כח הכוכב ההוא וממשלתו רק מצד השי"ת אשר שמו מנהיג בארץ ההיא" (שו"ת החדשות, מכתב יד, שסח).

ניתן אפוא לסכם כי כמה הרבנים בדור האחרון סוברים כי ההינדואיזם הוא ע"ז.¹⁸ הגדרה זו נעשתה לעתים כבדרך אגב, וללא היכרות יסודית עם מאפייני הדת.

טענה שזרם הדהרמה בהינדואיזם אינו עבודה זרה

טענה יחידאית העלה ר' אריאל ביר, לפיה זרם הדהרמה בהינדואיזם לא נחשב כלל כע"ז ('הגדרים ההלכתיים של אמונת עבודה זרה – האם ההינדואיזם מזרם הדהרמה הוא עבודה זרה?', אסיף ח, איגוד ישיבות ההסדר תשפ"ג). הוא מתבסס על דברי הרב מנשה קליין (משנה הלכות יט, קטו) שיש ללכת אחר כוהני הדת, ועל הצהרתם של כהני הדהרמה שאין בפסלים כוחות אלא רק ייצוג של האל היחיד. טענתו, לאחר עיון ארוך, היא שפולחן שנחשב כע"ז הוא קבלת הפסל כאלוה, או הכרה בכוחו ושלטונו של הפסל או של האל שהפסל מייצג. על פי הגדרה זו, ועל פי הבנתו בדברי כוהני הדת שהם אינם מייחסים כוח נפרד לאלילים אלא רק כייצוג של האל העליון, מסיק כי זרם הדהרמה לא נחשב כע"ז כלל.

מסקנה זו שואב ביר ממסמך עליו חתמו נציגי ההינדואים ונציגי הרבנות הראשית בפסגה בירושלים באדר א' תשס"ח (פברואר 2008). במפגש זה, בו נעסוק גם להלן, לאחר דיונים בין נציגי שתי הדתות, הושגו הסכמות עליהן חתמו הנציגים. הסעיף הראשון של המסמך תואם לסעיף הראשון עליו חתמו במפגש הראשון. בסעיף השני נכתב הנוסח הבא:

מוכר בזאת כי הישות העליונה האחת, בהיבטיה הן חסרי הצורה והן הגלויים, נערצת על ידי ההינדואים במשך אלפי שנים. אין משמעות הדבר שההינדואים עובדים 'אלים' ו'אלילים'. ההינדואי מתייחס אך ורק לישות העליונה האחת כאשר הוא מתפלל להתגלמות מסוימת שלה (תרגום לעברית).

לכאורה, מעבר להסכמה על אל עליון הכולל את הכל, עולה מדברי נציגי כהני ההינדואים כי כל פולחנם מיועד לאותו אל עליון – אלא שהוא מתגלה בכל, כולל בפסל העומד מולו.¹⁹

18. ראו גם בדברי הרב אלחנן מילר שכתב ש"אצל הוודים הוי [הפסל ובורא העולם] שוה בשוה", ועל כן אין עבודתם בשיתוף (שערי המצוות: מדע-אהבה, תש"פ, סי' לז עמ' רמא); והרב פנחס אברהם מייערס שכתב שכל הנוצרים, מלבד קבוצה פרוטסטנטית קטנה, "הצד השווה ביניהם שהם עובדים עבודה זרה ממש", וכן "בני הודו הינדו ובודהיסטים למיניהם ודתות החדשות ושאר מיני טומאה הם כולם בגדר עבודה זרה גמורה" (דברי פנחס א, סי' נב, עמ' שז; ועוד).

19. וכפי שתיאר מייקל בנדר את המפגשים והראיונות שקיים סביב המפגשים: "מנהיגים הינדואים היו אסרטיביים מאוד בדיבור על מונותאיזם. מונותאיזם הוא הנושא היחיד שכמעט כל אדם שדיברתי איתו, או

אמנם נראה כי מעולם לא דחו את ההנחה לפיה הינדואים מאמינים בישויות נוספות, בעלות כוחות והשפעה, אף אם הן אכן חלק מהישות האינוסופית הכוללת. ואכן קשה מאוד להעלות על הדעת כי אין הם מאמינים בישויות ואלים בעלי השפעה, שכן כתביהם גדושים בתיאורים על גבי תיאורים המפרטים זאת, כל שכן כאשר מדובר בזרמים אחרים שלא קיבלו ייצוג בפסגה.

עוד יש להוסיף כי נציגי ההינדואים היו להוטים להציג עצמם כמונותאיסטים, ולפיכך התבטאו במונחי "אלוהים" וכדומה שלא נמצאים בדרך כלל במזרח, וכן ניסחו דבריהם היטב על מנת ששומעיהם יגדירו אותם כמונותאיסטים. וניתן להניח שעשו זאת (גם) מתוך אינטרס פוליטי כלכלי, שכן כפי שהבינו את יחס היהודים כלפיהם, הדבר נצרך כדי שיוכלו לקיים יחסי מסחר וכו'. אין אני טוען שהם שיקרו בדבריהם, אלא שהבליטו את צדדיהם המונותאיסטים, והדגישו פחות את הצדדים הפוליתאיסטים (אמירה זו לא שוללת את הגדרתם כע"ז בשיתוף, כיוון שמושג הברהמן קיים באופן כזה או אחר בכל הזרמים ללא עוררין).

לכן, לענ"ד יש לדחות את ההנחה שמעלה ביר, שלפיה הינדואים לא מאמינים באלים נוספים בעלי כוחות. נראה כי – לפחות על פי דברי הנציגים בפסגה – הם אכן מאמינים באלים שונים, שכל אחד מהם בעל השפעות ייחודיות, אך כל הפולחנים מכוונים בסופו של דבר להתקשרות עם המציאות האינוסופית והאולטימטיבית, הנקראת לרוב ברהמן.

ההינדואיזם כעבודה זרה בשיתוף

עד כה ראינו את העמדה שההינדואיזם הוא עבודה זרה, ואת העמדה העצמאית שזרם אחד בו (הדרמה) לא נחשב ע"ז. מכאן והלאה אבקש להציג עמדה שונה לפיה ההינדואיזם הוא ע"ז בשיתוף, שבני נוח מותרים בה. עמדה זו משתקפת בדבריהם של רבנים אחדים שעסקו בסוגיה. זוהי הכרעתו של הרב אליעזר מלמד בספר "פניני הלכה אמונה ומצוותיה", ויש לה השלכות רבות.

שדיבר בפסגה, דאג להעיר ולאמת בנקודה כלשהי במהלך הדיון. במהלך דברי הפתיחה של סוואמי דיאננדה במפגש הראשוני, הוא מזהיר שהעיקרון הראשון של הדת ההינדואית הוא, 'אין הרבה אלים'. יש רק אל אחד' (סרסוטי, 2007, עמ' 14). כבר בתחילת דיאלוג זה, ניתן להבחין בלהיטות שבה המשלחת ההינדואית תקשרה את אמונתם המונותאיסטית. שרי סוואמי וידיטאטמאננדה מרחיב על מושג האמונה המונותאיסטית בהינדואיזם באומרו: כל מה שיש הוא אלוהים. כל מה שיש לו צורה יש לו גם התגלות של אלוהים. ניתן לעבוד את אלוהים כמשהו מעבר לצורות, אך באותו הזמן, כל מה שיש לו צורה, יש לו גם נוכחות של אלוהים. אנו מוצאים הינדואים עובדים את אלוהים בצורות. זה לא שהאדם עובד את הפסל, המתכת או האבן, שנמצאת מולו, אלא שזה הופך לאבן דרך לעבודת אלוהים" (Bender, Michael Mclean. "The Hindu-Jewish Relationship and the Significance of Dialogue." 2011, עמ' 69-70. תרגום חופשי).

מושגים ועובדות יסוד

קודם שנדון ביחס הראוי להינדואיזם נציג בקצרה רבה כמה מושגים ועובדות יסוד. **דתות המזרח –** שם כולל לדתות ההודיות הנקראות לעיתים גם דתות הדהרמה או דתות הינדואיות, ומקורן בתת היבשת ההודית. המפורסמות הן הבודהיזם, ההינדואיזם, הג'ייניזם והסיקיזם. חשוב לציין שהדתות ההודיות לא מוגבלות לתת היבשת ההודית בלבד. הסך הכולל של המאמינים בכלל דתות אלו הוא כ-1.81 מיליארד מאמינים.

הינדואיזם – שם כולל למגוון מסורות דתיות שמקורן בתת היבשת ההודית. המשותף לכולן הוא האמונה בדהרמה – הסדר הקוסמי והחובה המוסרית הנשמרים באמצעות קיום מצוות, פולחנים וחיים צודקים, כפי שמוסבר בספרותה (דהרמהסטרות). המונח "הינדו" אינו שם מקורי של הדת, אלא כינוי שניתן לה מבחוץ. ההינדואיזם אינו דת אחידה אלא מכלול של רעיונות, זרמים ומנהגים, שביסודם עקרונות משותפים הנידונים במקורות קלאסיים, הוודות, האופנישדות, הפראנות, המהאבהארטה (ובכללו בהגוואד גיטה), הרמאיאנה והאגמות. הפולחן ההינדואי כולל טקסים כגון פוג'ה (עבודת האל), יאג'נה (הקרבה), בהקטי (דבקות), מדיטציה (דהיאנה) ויוגה. להינדואיזם ארבעה זרמים עיקריים: שאיוויסם, שאקטיזם, סמארטיזם ו-וואישנוויזם. נוסף לכך קיימות שש אסכולות פילוסופיות קלאסיות המקבלות את סמכות הוודות, ועוד מספר אסכולות אתאיסטיות שלא מקבלות את סמכות הוודות. ההינדואיזם הוא הדת השלישית בגודלה בעולם, עם כ-1.2 מיליארד מאמינים (כ-15% מאוכלוסיית העולם), המרוכזים בעיקר בהודו, נפאל, מאוריציוס ובאי באל. קהילות הינדואיות משמעותיות קיימות גם באזורים אחרים ברחבי הגלובוס.

ברהמן – מושג מפתח המציין את העיקרון הקוסמי האוניברסלי העליון והנשגב, הכוח העליון. בזרמים מסוימים הוא כמו "אין סוף" הנמצא מעבר לכל, או האנרגיה הנמצאת בכל המציאות, או המציאות היחידה. על פי מקורות שונים, הברהמן, כמושג, מהווה את האחדות המקשרת מאחורי הגיוון והריבוי בכל הקיים; האמת הכוללת, האינסופית והנצחית, אשר אינה משתנה והיא הסיבה לכל השינויים; המציאות הבסיסית המתעלה מעל לדואליות של קיום ואי קיום; הבסיס ממנו נובעים הזמן, המרחב וחוקי הטבע. על פי מקורות שונים, כאשר אדם מנסה להכיר את ברהמן באמצעות שכלו, הוא מדמיין אותו כ"פרם ברהמן" (הברהמן העליון). גישה זו נחשבת גבוהה, וניתן להשיגה באמצעות חיבור אל הברהמן עצמו, לרוב באמצעות מדיציות וכדומה. אולם כשהוא מחפש אותו בעולם, הוא מזהה אותו בטעות, בשל אשליה מובנית, כ"אפרה ברהמן" (הברהמן הנמוך) המתבטא בפסלים ובאתרי תפילה עתיקים. גישה זו נחשבת נמוכה יותר והיא סוגדת לברהמן באמצעות התגלויות שונות. בחלק

מן הכתבים של חלק מהזרמים נרמז שהאלים השונים הם התגלויות שונות של הברהמן.²⁰ מושג הברהמן קיים בכל זרמי ההינדואיזם.

תוצאות סקר האמונות בהודו – בשנים האחרונות ערך מכון המחקר "פיו" (Pew) סקר לבחינת שלל האמונות בהודו. ובין השאר בחן המחקר את אמונת ההינדואים באלוהים (וכן דתות נוספות בהודו). במחקר רואיינו כ-30,000 הודים לגבי אמונתם (22,975 מתוכם היו הינדואים והשאר היו מוסלמים, סיקים, בודהיסטים ועוד). המחקר נערך ב-26 מדינות, והחוקרים הגיעו גם לערים הגדולות וגם לכפרים מרוחקים כדי לקבל תמונה שמייצגת כמה שיותר גוונים באוכלוסייה. התברר שמבין ההינדואים שנשאלו על אמונתם באלוהים – כ-98% השיבו כי הם מאמינים באלוהים, כאשר 61% מתוכם ענו שהם מאמינים באל אחד עם התגלמויות רבות, ו-29% ענו שהם מאמינים באל אחד בלבד. רק 7% ענו שהם מאמינים באלים רבים.²¹

20. דוגמאות לרמזים אלו, ניתן למצוא למשל בבריהדרניאקה אופנישאד (3.9.1): "אז... שאל אותו: 'כמה אלים יש, יאג'נאוואלקיה?' – 'שלוש מאות ושלושה, ושלושת אלפים ושלושה'. 'יפה', אמר שקלה, 'וכמה אלים יש, יאג'נאוואלקיה?' – 'שלושים ושלושה'. 'יפה' אמר השני, 'וכמה אלים יש, יאג'נאוואלקיה?' – 'ששה'. 'יפה', אמר שקלה, 'וכמה אלים יש, יאג'נאוואלקיה?' – 'שלושה'. 'יפה', אמר השני, 'וכמה אלים יש, יאג'נאוואלקיה?' – 'שניים'. 'יפה', אמר שקלה, 'וכמה אלים יש, יאג'נאוואלקיה?' – 'אחד וחצי'. 'יפה', אמר השני, 'וכמה אלים יש, יאג'נאוואלקיה?' – 'אחד'. כמו כן, בריג ודה (1.164.46): "אומרים עליו אינדרה, מיטרה, ורונה, אגני; וגם שהוא גרודא (בעל כנפיים נאות). האמת היא אחת, אך החכמים מכנים אותה בשמות רבים: אגני, ימה, ומתארישים". וכן באופנישד מייטראיני (4.5-4.6): "אגני (אש), ואיו (רוח), אדיטיה (שמש); קלא (זמן), פראנא (נשימה), ומזון; ברמה, רודרה ווישנו – חלקם מתרכזים באחד, חלקם באחר, מי מביניהם הוא הטוב ביותר? אלו הן צורותיו העיקריות של הברהמן העליון, האלמותי, חסר הגוף. לכל אל שהאדם דבק בו, בעולמו הוא אכן שמח. אך נאמר כי כל העולם הזה הוא ברהמן. את האלים הללו, שהם צורותיו העיקריות, יש להגות בהם, לסגוד להם, אך לבסוף לדחות [את ייחודיותם הנפרדת]. כך הוא מתאחד עם האוניברסלי ומגיע לאיחוד עם העצמי (אטמן)".

וכן במקורות נוספים בכתבים הקדומים. כמו כן, גם בכתבים מאוחרים יותר ניתן למצוא רמזים לאמונה בכוח עליון. כך ניתן למצוא ב"בהגוד גיטה" בכמה מקומות (8:10; 9:23 ועוד). וכן ניתן לראות באופן ייחודי ב"פוראנות" השונות אשר חלקן מזהות את הכוח העליון כ"שיווה", אחרות כ"וישנו" וכיוצא בזה (ראה שיווה פוראנה, רודרה סמהיטה, 6, 18-17; וידיהשבארה סמהיטה, 6, 16; לינגה פוראנה, 1, 17, 90-88; וישנו פוראנה, 1.22.53, ועוד). אני מודה לרב פרופ' בריל על ההפנייה לאיתור מקורות אלה.

21. Pew Research Center. (2021, June 29). Religion in India: Tolerance and Segregation. Washington, D.C. 21 ביחס להשלכות של סקר זה כתב לי הרב פרופ' אלן בריל (בתרגום חופשי): "הסקר צודק לגבי דעות אישיות, לא לגבי הגות עמוקה. אם הייתי עורך סקר של מכון 'פיו' בירושלים, התוצאות לא היו משקפות את 'מורה הנבוכים' או את הרמ"ק; הן היו משקפות את צורת החשיבה של האדם הפשוט. שאילת אנשים ברחובות ירושלים לא תשקף באופן ישיר את משנת הרמב"ם או את הקבלה. וכן, למעלה מ-90% מההינדים מאמינים באל אחד. האמונה ההינדית באל אחד הוכחה במחקרים רבים ועל ידי אנתרופולוגים. באופנישדות ובבהגוד גיטא יש אל אחד, בסוטרת היגה יש אל אחד, ובכל הפרשנויות ההינדיות המרכזיות של ימי הביניים יש אל אחד". אני מודה לו על הבהרת נקודה זו.

בנוסף, אודה על ההפניות לספרים "Vaiṣṇava Concepts of God" ו-"Hindu Monotheism" שעסקו בהרחבה במונותאיזם הינדי. ספרים אלו אינם תחת ידי, אך אציין לדברי מחבר הספר הראשון, פרופ' גאווין פלאד (Gavin).

עבודה זרה בשיתוף

על גבי התשתית העובדתית והמציאותית, נדרשת תשתית הלכתית איתנה, ובנדון דנן חשוב להגדיר מהי עבודה זרה ומהי עבודה זרה בשיתוף. דברים אלה מבוססים על הברור היסודי בע"ז בשיתוף שקיבל מקום נרחב בספר פניני הלכה אמונה ומצוותיה.²² כאן אכתוב את הדברים בתמצית גדולה.

אתגר רוחני עצום עומד בפני האדם המאמין – הנטייה להגשים את האלוהות ולראותה משתקפת במגוון כוחות הטבע דוגמת השמש, הים, הרוח והפיריון. מתוך נטייה זו ועל גבה נולדו בהדרגה הדתות האליליות, העבודה זרה, המעניקות לאדם דרכים מוחשיות לאמונתו, באמצעות פסלים, פולחנים וטקסים. תורת ישראל רואה בע"ז זו את החטא החמור ביותר שנאסר על כל בני נוח.

פגם האמונה כולל גם ע"ז בשיתוף, דהיינו אמונה בה' כאלוהי האלוהים, ולצד זה ייחוס כוחות עצמאיים וחופשיים לגורמים אחרים, כגון מלאכים או כוחות הטבע, ופולחן שלהם במקביל להכרה באלוהי האלוהים. עבור ישראל, שהוזהרו במיוחד על אמונת הייחוד, אין הבדל בין ע"ז גמורה ובין ע"ז בשיתוף; שניהם נאסרו באיסור ע"ז החמור. אולם ביחס לבני נוח נחלקו פוסקי ההלכה, האם ע"ז בשיתוף נאסרה עליהם. ברור הלכתי יסודי ורחב, מעלה מסקנה חד משמעית שדעת רוב הפוסקים היא שבני נח לא הוזהרו מלעבוד ע"ז בשיתוף, כל עוד הם מאמינים בקיומו של אל עליון כמקור כל הכוחות, ופונים אליו (כמבואר בהרחבה בפנה"ל אמונה ומצוותיה, פרק ה).

בפניני הלכה אמונה ומצוותיה הגדיר הרב מלמד (ה, ז) ע"ז בשיתוף כך: "פירושה שאדם מאמין שה' הוא אלוהי האלוהים, והוא מקור הכוחות ובעל היכולת להשפיע עליהם, ולכן הוא מתפלל אליו. אך יחד עם זאת הוא מאמין שה' ברא כוחות שונים שמנהיגים את העולם כדוגמת איתני הטבע, ויש להם יכולת עצמאית להשפיע על מה שקורה בעולם, להיטיב או להרע". להלן שם בפרק בהע' 10 ו-12, הובאו מקורות רבים בראשונים ו"רוב גדול של אחרונים", לפיהם ע"ז בשיתוף מותרת לבני נוח. חשוב לציין שגם פולחן לאל המתווך בין העובד לאלוהי האלוהים, או לאחת מהתגלויות האלוהים בדמות אל אחר, גם הוא נקרא ע"ז בשיתוף, וכפי שאת הנצרות

(D. Flood), המתמחה בהינדואיזם, בראיון לערוץ "Embodied Philosophy" באתר יוטיוב (דקה 3:02). בתרגום חופשי: "אם תשאל הינדים רבים, הם יטענו שהם מונותאיסטים במובן מסוים. הם יגידו שיש אל אחד וכל האלוהויות השונות האלה הן האצלות או התגלויות של אותה ישות עליונה אחת. וזו תמה שהופיעה לאורך כל ההיסטוריה של ההינדואיזם".

כמו כן, אודה לרב פרופ' בריל על ההבהרה בעניין ההינדואיזם הכפריים (תרגום חופשי): "בנוגע להינדים כפריים חסרי השכלה, הן ספרו של לורנס באב (Babb) 'ההיררכיה האלוהית' (Divine Hierarchy) והן ספרו המאוחר יותר של ס.ג. פולר (Fuller) 'להבת הקמפור' (The Camphor Flame), טוענים שכל ההינדים, אפילו אנשי הכפר חסרי ההשכלה, יודעים שהאל הוא אחד ושיש עיקרון אחד מאחורי הכול, גם אם אינם יכולים לבטא זאת במילים".
22. ראו עוד במאמרם של הרב מאור קיים והרב אפרים שחור על עבודה זרה בשיתוף המתפרסם בגיליון זה.

המאמינה שהאלוהים התגלה בגוף, הגדירו פוסקים רבים כע"ז בשיתוף. כך עולה מדברי הרב אהרן בקשט ומדברי פוסקים נוספים.²³

הכרעת הרב אליעזר מלמד

יש לבחון את ההינדואיזם בהתאם ליסודות שנשנו בשני הפרקים הקודמים. דת זו על ריבוי האלים, הפסלים והפולחנים שבה, מהווה במבט ראשון דוגמה מובהקת לע"ז מנקודת מבט יהודית. עם זאת, נראה כי בזרמים רבים בהינדואיזם קיימת גם אמונה בברהמן – מקור עליון, אחד ואין סופי, שהאלים השונים אינם אלא הופעות שלו, או לכל הפחות כפופים אליו.

למרות שיש חילוקי דעות בין הזרמים למהותו של הברהמן, נראה שבשורה התחתונה מוסכמת על הכל מציאות של כוח עליון אינסופי ושורש של כל המציאות, עיקרון עליון, כוח נשגב ואינסופי שהמציאות שרויה תחתיו. ובזרמים שונים מצוי שיכנו אותו בשמות שונים כגון וישנו, שיוה וכד'. ההכרה בעקרון היסודי הזה מתבטאת בסקר של מכון "פיו" שהזכרנו.

לאור זאת, ובהתאם לדיון ההלכתי, נראה שבעוד שעבור יהודי ההינדואיזם הוא ע"ז גמורה, עבור בני נח הוא נכנס בגדר של ע"ז בשיתוף המותרת להם על פי דעת רוב הפוסקים. כך מספק ההינדואיזם מסגרת אמונית המתאימה למדרגתם הרוחנית של ההינדואים, תוך ציפייה שאמונת ישראל תאיר את דרכם לזיכוך אמונתם עד לאמונה בה' אחד ושמו אחד.²⁴

וכך פסק מו"ר הרב אליעזר מלמד בפנה"ל אמונה ומצוותיה (ה, י): "דעת רוב

23. הרב אהרן בקשט, רבה של לובק' (ר"מ צינוביץ, 'רבני קהילת לובק', בתוך הספר: לובק' ודלטיץ', תשל"א, עמ' 86-88), מבאר בפירושו כי עבודה לאל ממצע נחשבת כע"ז בשיתוף: "והנה הרבה אזהרות נאמר בתורה באיסור עבודת גילולים, ללמד לנו שנצטוינו אנחנו אומה הישראלית להרחיק מזה בקצה האחרון, כי נאסר לנו אף לעשות אמצעיים בינינו לבין הסיבה הראשונה דזה הוי כמו עבודה בשיתוף, אשר בני נח לא נזהרו על השיתוף כמבואר בתוס' סנהדרין דף ס"ג, וברמ"א או"ח בסימן קנו. אבל אנחנו מזהירים על זה מפשטא דקרא דנאמר לנו בסיני: לא יהיה לך אלקים אחרים על פני (שמות כ, ב), ואין המקרא יוצא מידי פשוטו דעל פני משמע דאסור לעבוד חוץ מזולתו וכמבואר בסמ"ג בשם המדרש ע"ש" (פעולת אדם, וילנה תרמ"ג, או"ח ה, ב, עמ' 1). כמו כן, ביחס לפסוק "...וראית את השמש ואת הירח ואת הכוכבים כל צבא השמים, ונדחת והשתחוית להם ועבדתם אשר חלק..." (דברים ד, ט), ביארו חלק מהפרשנים והפוסקים כי מדובר בע"ז בשיתוף המותרת לבני נח (פנה"ל אמונה ומצוותיה ה, ח, הע' 10). ניתן להסביר בפשטות כי מדובר בתפילה לה' באמצעות הכוכבים.

24. יש להוסיף כי הנחה זו אינה ייחודית רק להינדואיזם, ואף בחלק מן הדתות האליליות הקדומות ניתן למצוא רמזים לאמונה בכוח גבוה יותר (ראו פנה"ל אמונה ומצוותיה ט, א). אלא שבדתות האליליות הקדומות אמונה זו קיבלה פחות מקום בפולחן הרגיל, ונשארה בעיקר במיתוסים, בעוד שבהינדואיזם אמונה זו נוכחת גם בפולחן הרגיל. ואפשר גם להציע שאמונה זו התחזקה בהינדואיזם בעיקר בדורות האחרונים לאחר מפגש עם דתות מונותאיסטיות, כפי שהתבטא הרב שרקי בדבריו לעיל, וכן כפי שכתב הרב מלמד (פניני הלכה אמונה ומצוותיה ח, ד).

הפוסקים להלכה ולמעשה, שאין איסור לנוכרים לעבוד עבודה זרה בשיתוף. ולכן הנוכרים הנוצרים אינם נחשבים עובדי עבודה זרה, הואיל ויחד עם אמונתם ב'אותו האיש' הם מאמינים בה'. ונראה שכן דין בני הדת ההינדואית, שבעיקרון משתפים אמונה באל עליון".

בהערה 12 ציין הרב מלמד לחלק מהמקורות שראינו ונראה, והוסיף "וכך מסקנתי, על פי מה שלמדתי אודות הדת ההינדואית... על פי היחס המרכזי לשורש העליון שנקרא 'ברהמן'... אמנם בתחילה מיעוט נחשבו משתפים, אולם כחלק מתהליך ההתעלות העולמית, כיום כבר ניתן לומר שעיקרון האמונה באל עליון מוסכם, ואין מי שאינו מודע לשורש העליון שנקרא 'ברהמן'". יעויין שם. עוד ציין כי אמנם הפוסקים שהקילו בשיתוף לבני נח דנו על פי רוב בנוצרים, אך מכיוון שעיקר הכרעתם הייתה שעצם השיתוף מותר לבני נח, לפיכך יש להחיל פסיקה זו גם בנוגע להינדואיזם.

וכן חזר על כך להלן שם (ח,ה), והדגיש כי "ככל שיזכרו את ההינדואיזם מהתפישת שיש לאלילים כוח עצמי, ויעצימו יותר את האמונה בה' אחד ובמוסר הנובע מכך, יוכלו בעזרת הרעיונות היפים שבהינדואיזם לפעול למען הוספת ברכה לעולם" וכו'. משמעות הדברים אינה עזיבת הדת (ראו שם ט, ו), אלא הוספת ברכה מתוך התרבות ההינדואית, ללא נזקי המשנה של ההגשמה.

תמיכה בהגדרת ההינדואיזם כעבודה זרה בשיתוף

כפי שראינו למעלה, כבר הרב הרצוג העלה את האפשרות התיאורטית להגדרת ההינדואיזם כעבודה זרה בשיתוף, ואת המשמעויות ההלכתיות של הכרעה כזו, אולם הדגיש שלא למד כראוי את הדת היהודית ועל כן הדברים לא ברורים לו. אמנם, בדברי כמה רבנים ניתן למצוא אזכורים התומכים בטענה זו, בדרגות שונות של הצטרפות, בהירות וביסוס.

אזכור אולי ראשון לכך נמצא בדברי רבינו סעדיה גאון בפירושו על מעשה העגל, שתואר באופן הדומה לעבודה זרה בשיתוף (פירוש רס"ג לספר שמות, פרק לב; מוסד הרב קוק תשנ"ח, עמ' קצב, תרגום יהודה רצהבי):

ובדומה להליכות אלו נתאמת לי שההודים, ועובדי אלילים זולתם, אומרים שאינם עובדים לאבן עצמה ולא לעץ גופו, אבל הם עובדים לבורא שמים וארץ. ואין צורה זו לדעתם אלא אות לכך. כשהם רואים אותה נתברר להם עזוזו, גדולתו וגבורתו, והם עובדים אותו. ואותה צורה שמצאוה ראויה לעניין זה, לדעתם הבורא משרה עליה מאורו, ובאמצעותה הוא עושה להם אותות ומופתים. וכשלעצמה אינה צורה אלא היא צורה של אות שאחד מהם התאימה

לעניין זה. כי האור שוכן עליה והאותות נעשים באמצעותה... ויש להם אנשים העוסקים בדברי עיון, נושאים ונותנים בעניינים דקים אלו ומעלים ראיות.²⁵

כלומר, לטענת רס"ג, ההודים עצמם אומרים שאין הם עובדים לצורה הגשמית, אלא לבורא עולם, והצורות הן לכל היותר התגלות מסוימת שלו. בתקופת רס"ג התקיימו קשרי מסחר בין הודו לבגדאד, וחלק לא מבוטל מהסוחרים היו יהודים. כמו כן, ישנן עדויות לקיומה של קהילה יהודית בהודו כבר במאה ה-10, סמוך לזמנו של רס"ג. אמנם רמת היכרותו עם הפילוסופיה ההינדואית ואנשי הודו דאז עדיין לא התבררה. כמו כן, קשה להשליך התייחסות מתקופה עתיקה לזמנינו.

הרב אליהו בן אמוזג, מגדולי המחשבה באיטליה בעת החדשה, בתוך דיון פילוסופי בדבר ייחוד האלוהות (ישראל והאנושות, מוסד הרב קוק תשכ"ז, עמ' 74), מזכיר גם את אמונת ההינדואים כפי שמופיעה בוודות:

הקבלה אומרת לשוות לנגד עינינו את הסיבה הראשונה בלבד, המתגלה, לכל היותר, בתואר מיוחד, אשר אליו אנו פונים, כלומר אלוהים, בכל אחד מן האספקטים שלו. נקודת ראות זו מצאו האינדיאניסטים (המומחים בתורת הודו) בכל אותם הקטעים של הוודא, בהם מופיעה אלהות מסוימת בצד אופיו של האל העליון.

במילים אחרות, ישנן עדויות לאל עליון בכתבי ההינדואיזם, וכפי שראינו לעיל. לאחר מכן ממשיך הרב בן אמוזג ועוסק בנושא השיתוף המותר לבני נח. מדבריו נראה כי בהתאם למידע בו החזיק, ההינדואים לכל הפחות עובדי ע"ז בשיתוף, אלא שלא כתב זאת ממש בפירושו. אמנם בדומה לפוסקים שהובאו לעיל לחומרא, גם כאן

25. המשך דבריו: "וכשנשתאמתו לי הלכות אלו גם כן, אמרתי: לא מן המוכחש שמקצת מן הראשונים – שלוש אלפי איש, הן יותר הן פחות – דגלו באמונת העמים שאמרו כדברים האלה, ולדעתם היתה השראת השכינה אמת, ואורו יתברך נאצל על משה, ובו היה עושה את האותות, וכשנפקד מהם משה נתכוונו לפי סברתם לעשות להם פסל במקומו, ישרה עליו האור וינהיג אותם". ולהלן בהמשך הפירושו: "וזה שאמרו 'אלה אלוהיך ישראל אשר העלוך מארץ מצרים' (שמות לב, ד) אין כוונתם שהעגל הוא שהוציאם ממצרים, אבל הצפינו בדבריהם – 'זהו אור אלוהיך', כעניין 'כבוד אלוהיך'. וכפי שהקדמנו על אמונת האומות בדבר זה, וכי אם אין הם קוראים לו אלוה לא ישכון עליו האור" (שם, עמ' קצו). תרגום מוקדם ולא שלם של דברים אלו פורסם בידי רצהבי במאמרו 'מפירוש רב סעדיה לתורה', סיני צא [מוה-1], אב אלול תשמ"ב, עמ' רט.

על התייחסותו של רס"ג לעמדות הודיות ראו אצל הרב ד"ר משה וינטורה, 'סקירה על השיטות הקוסמולוגיות בכתבי רס"ג והבריאה יש מאין', בתוך: רב סעדיה גאון: קובץ תורני מדעי, מוסד הרב קוק תש"ג, עמ' שיד והלאה; אלעד מוריה, 'הגוף והעולם הזה במשנת רס"ג', אסיף ה, איגוד ישיבות ההסדר תשע"ח, עמ' 291.

לא ברור כמה הכיר הרב בן אמוזג את הדת ההינדואית. בנוסף אין התייחסות לפער האפשרי בין הכתבים וחכמי הדת, לפולחן של המון העם.²⁶ ר' הלל צייטלין אף הוא תיאר בשפה עשירה, מעט לאחר הרב בן אמוזג תקופה, את מה שתפס כהתחזקות סיעת הברהמנים ותפיסת האל האחד ההודית (הטוב והרע, הולצר ספרים תשע"ז, עמ' 11-13):

ההשקפה הפלוסופית שבספרי הודים התפתחה יותר ויותר, עד כי הגיעה למדרגה גבוהה ע"י הברהמנים... ברהמא, שהיה בתקופה הקדמונית רק אלוהי התפלה, החל לפרוש ממשלתו יותר ויותר, עד כי היה ליוצר כל ולאבי כל היקום... עד כי היה לאין סוף, לשלמותא דכלא, שממנו הכל נתן ואליו ישוב הכל... אלוהיהם ברהמא היה באמת אלוה פלוסופי מאד נעלה, הוא היה יוצר הכל שהוא הכל, העולם כלו מלא חליפות ותמורות. אין קץ. אין דבר קיים ועומד, הכל מתחלף ומשתנה, הכל פושט צורה ולובש צורה... הכל חולף ומשתנה, לבד ברהמא העומד וקיים לעד ולנצח נצחים. רעיון החליפה והתמורה הנצחית מלא את לב הברהמנים...

כן כתב הרב מסעוד בן יעקב הכהן²⁷ בספר "שערי האמונה והדת" (ירושלים תש"ל, מאמר "הצעה רחבה מדעית לבחינת הדת", עמ' שלג):

ואם ישנם עוד בארצות החלק האסיאתי כמו ההודים והסינים הנראים כעכו"ם עובדי פסל, הרי לפי כתביהם מצהירים הסיבה הראשונה הממציאה את הכל ומהללים ומעריצים אותה, אבל לא סרו מלסמל אותה לפני הבנתם כמו שקבלו מאבותיהם, ומאמינים בשכר ועונש והישארות הנפש על פי הדעות הפילוסופיות

26. באופן דומה כתב גם המשכיל ר' שמשון בלוך (נפ' בתרמ"ו) בשם חוקרים נוכרים: "עוד כסה חושך הבערות את עין הארץ וערפלי הרפיון לאומי תבל, עשתה לה הודו יד ושם לתפארת עולם... גם משרידי השרידים הנחמדים [אשר] באו אלינו ע"י חריצת החכמים קלייקא"ר ושלעגע"ל [יוהאן פרידריך קלייקר ופרידריך שלגל], יתנוצץ אמתת משפט האומרים כי עוד לפני הרבה אלפים שנה האמינו חכמי הודו באחדות הבורא יתברך, והשארות הנפש, ומהם נתפשטו דעות האמתות ההם (זולת לנו) בשאר ארצות אזיא [אסיה]" וכי (שבילי עולם, פרק "הודו", ורשה תרמ"ג, דף לטא; לבוב 1827, כרך ב, דף נדא). בפתח ספר זה נדפסו הסכמות על החיבור ומחברו מאת מהר"ם בנט, חתם סופר, בעל ראשי בשמים, רבי שמואל לנדא בן הנודע ביהודה, ועוד. עם זאת, תיאורו הכללי של בלוך לוקה בחסר (ראו אצל שמעון לב, נהירין לנו שבילי הודו: המפגש בין העולם היהודי-ציוני להודו ותרבותה, הוצאת גמא 2018, עמ' 30-31).

27. הרב מסעוד הכהן (נפטר בתשל"ג) היה מרבני מוגאדור, קזבלנקה ומראקש שבמרקו, רוזאן בצרפת, וירושלים. חיבר גם את הספר "י"ג שרשי היהדות" (תשל"ג), שם נדפסו דברי הספד עליו מאת תלמידו הרב יחיאל בוחבוט. על ספרו "עיקרי האמונה והדת" הסכמות מאת הרב איסר יהודה אונטרמן, הרב יצחק נסים והרב עובדיה יוסף.

והאיצטגנינותיות שקנו מאבותיהם, אבל במדה המוסרית הכל הצטיין לרדוף אחר האמת והצדק ולפרוק העוול.

מדברי הרב מסעוד עולה שהיה מודע לכתבי ההינדואים, והתוודע לכך שגם הם מודים ל"סיבה הראשונה הממציאה את הכל", וסוגדים לה במובן מסוים, בהיותם אדוקים בסמלים מפני שמעשה אבותיהם בידיהם. נקודה נוספת שחשוב בעיניו להדגיש היא מוסריותם האישית והחברתית.

הרב עדין אבן ישראל שטיינזלץ, במאמר על סובלנות דתית, הרחיב על ההבדל בין המצופה מישראל למצופה מבני נח, הציג את עיקרון האולטימטיביות המופיע בהינדואיזם, וציין כי "הינדואיזם ובודהיזם הם מונותאיסטיים מספיק בעקרון, כדי שהינדואים ובודהיסטים מוסריים יוכלו להיכנס בשער הגויים לגן עדן" (תרגום חופשי מתוך "Peace without Conciliation, The Irrelevance of 'Toleration' in Judaism"). כלומר לדעתו, סביר ביותר לומר כי ההינדואים עובדי ע"ז בשיתוף, ולכן כאשר מתנהגים במוסריות יקבלו שכר כראוי בעולם הבא.²⁸

התייחסות נוספת לנקודה זו נמצאת גם בדברי הרב פרופ' דניאל שפרבר. בשנת תשס"ז (2007) נערך מפגש בין כהני דת הינדואים ובין רבנים מישראל. המפגש נערך בניו דלהי, והוזמנו אליו נציגי הרבנות הראשית, וכן הרב שפרבר. על פי תיאורו בריאיון שערך עמו הרב ד"ר עידו פכטר, כהני הדת אמרו שהם "מאמינים באל אחד שהוא מסובב כל עלמין וממלא כל עלמין. הם כמובן אמרו זאת בשפה שלהם, אבל זה היה הרעיון – האל שלהם הוא בורא הכול ואי אפשר לתארו אלא במושגי השלילה" ('בין הינדואיזם לקטניות', מוסף שבת של מקור ראשון, כ"ה בניסן תשע"ג).

במהלך המפגש חתמו כל הנציגים על מסמך הצהרה משותף. בסעיף הראשון של ההצהרה נכתב כך: "המסורות של כל אחת מהקהילות מלמדת אמונה באל אחד עליון שהוא המציאות הסופית, שברא את העולם הזה על גיוונו המבורך, ושומר דרכים אלוהיות לפעולה לאנושות, המותאמות לעמים שונים בזמנים ובמקומות שונים" (תרגום חופשי). עוד טענו הכוהנים, כי הציבור שלהם לא באמת עובד את הפסלים, אלא הם משתמשים בהם כאמצעים להתקרב לאותו אל עליון, ושמות האלילים הם הופעות שונות של אותו אל.

בכתבה צוין כי הרב שפרבר כתב ספרו שמטרתו להראות שהנושא לא פשוט וחד

28. אמנם, ד"ר אלון גושן-גוטשטיין טען כי הרב שטיינזלץ כתב את דבריו על בסיס ספר הינדואי מסוים, היושב על השקפה וודאנטית המזוהה יותר עם כיוון מונותאיסטי (Encountering Hinduism, בתוך Jewish Theology and World Religions, עמ' 290).

ממדי.²⁹ נראה שמסקנת מחקרו היא שההינדואים לא רחוקים מהנוצרים באמונתם; כשם שלגבי הנצרות "קיימת דעה שהם לא מזהרים על השיתוף"³⁰ כך ניתן לומר גם לגבי ההינדואים, ולפיכך לא תהיה בעיה לקיים איתם מסחר.

כחצי שנה לאחר מכן, בשיחה שהעביר בשנת תשע"ד, התבטא הרב שפרבר באופן נחרץ עוד יותר. בשיחה זו טען כי ההינדואים מוגדרים כ"משתפים" אולי אף יותר מהנוצרים³¹ בדבריו בריאיון ובשיחה התייחס גם לסוגיית הפער בין אמונת חכמי הדת לאמונת העם, בה נעסוק בהמשך.

יש לציין כי הרב שפרבר שהה לא מעט זמן בהודו ונחשף לטקסים ומנהגים שונים, אך דווקא המפגש עם כוהני הדת הוא שגרם לו לתפוס את ההינדואיזם כשיתוף. חשוב לציין כי אותם כוהני דת מייצגים זרם מסוים בהינדואיזם, ולכן אף שדבריהם יכולים להיות נכונים ביחס לכלל הזרמים, קשה יהיה להכליל בדבריהם את כל הזרמים, שכן אינם יכולים לדבר בשמם. מכל מקום, תיאור המפגש מחזק את הטענה שההינדואים מכירים בקיומו של אל עליון, נוסף למה שכבר ראינו עד כה.

התייחסות מבוססת נוספת להינדואיזם כעבודה זרה בשיתוף נמצאת בספרו של הרב יששכר היימן "יהדות והינדואיזם" (הוצאת אוריון תשע"ח). הרב היימן בחן שלל סוגיות הנוגעות ליחס היהודי להינדואיזם, מתוך עיון מעמיק ועושר רעיוני. ספרו הוא פרויקט חלוצי בתחום זה.

בפרק "גשר האמונה" (עמ' 81) דן הרב היימן בסוגיית ריבוי האלים ההינדואית, ומבהיר שהיא מהווה "תהום" הפעור בין היהדות וההינדואיזם. עם זאת, הוא קובע ביחס להינדואיזם: "לא משנה מיהי הדמות העליונה על כולם, חשובה ההבנה העקרונית שאין ריבוי אלים השולטים יחד בעולם... אלא ישנו מדרג בעולם האלים, ובראשו ניצב אל אחד... אמונה מורכבת זו נקראת בשפת ההלכה היהודית 'עבודה

29. ככל הנראה מדובר ב"indo-Judaic Parallels: Notes on Similar Motifs in Judaism and Hinduism" (מקבילות הודו-יהודיות: הערות על מוטיבים דומים ביהדות ובהינדואיזם), שיצא לאור בשנה האחרונה. ספר לא גדול זה עוסק בהשוואה בין אגדות חז"ל ומיתולוגיה הודית.

30. בפועל זו דעת רוב הפוסקים, כמבואר בפנה"ל אמונה ומצוותיה הנזכר למעלה.

31. "הרב פרופ' דניאל שפרבר על המעמד ההלכתי של ההינדואיזם", סרטון בערוץ "BhriyuYoga" באתר יוטיוב. אמנם צירף גם את דעת המאירי לפיה דתות הגדורות בדרכי המוסר לא נחשבות כעבודה זרה. ויש להעיר על הבנה זו במאירי, משום שלפי המאירי במקומות השונים יש להפריד בין היחס החיובי לגויים, כאמירת שלום וכד' – האמור ביחס לגויים הגדורים במוסר, ובין הגדרתו את הנוצרים כאינם עובדי ע"ז – הנובע מהבנת אמונתם כמייחדים. כלומר, קשה לדחוק בדברי המאירי שהגדיר את הנוצרים כאינם עובדי ע"ז משום שהם גדורים במוסר, ולפיכך להחיל זאת על דתות אחרות. וראה למשל את דברי המאירי במסכת גיטין (סב, א) בנוגע לימי אידם: "אומות הגדורות בדרכי הדתות ומאמינים במציאותו יתברך לאחדותו ויכלתו, אף על פי שמשמשין בקצת דברים לפי אמונתנו, אין להם מקום בדברים אלו" (ראו עוד בפנה"ל אמונה ומצוותיה ה, יב-יג, שם מובא חילוק זה).

זרה בשיתוף: מאמינים בריבוי אלים אלא שהם כפופים לאל היחיד הטרינסצנדטלי, הבורא, המחליט, נותן הכוח וכו', שפועל כביכול בעולם דרך אותם אלים". לאחר מכן דן הרב היימן בקצרה בסוגיית עבודה זרה בשיתוף לנוצרים ומזכיר כי "לדעת אותם פוסקי הלכה 'עבודה זרה בשיתוף' מותרת לגוי, ולכן בטלות רוב ההגבלות המסחריות עם אותם נוצרים. הדיון ההלכתי הענף על הנצרות יכול לסייע רבות במפגש בין היהדות להינדואיזם... ברור שעבור היהודי זוהי עבודה זרה גמורה, ללא כל הבדל בינה לבין עבודת אלילים פשוטה". בהמשך מוסיף הרב היימן ודן בזרמים חדשים יחסית בהינדואיזם, בני מאות שנים, שאינם מאמינים בריבוי אלים, ומשקפים התקדמות רעיונית שחשוב להכיר.

הגדרת ההינדואים כעובדי ע"ז בשיתוף נזכרת גם בדברי הרב גבריאל צינר מחבר "נטעי גבריאל", שתוך כדי הדיון בסוגיית הפאות מהודו כתב כי שמע מ"יודעי דבר" שאנשי הודו עובדים בשיתוף (אור ישראל (מאנסי) לו [ט,ד], תמוז תשס"ד, עמ' צב). כמו כן, הרב דוד שור ציין שההינדואים מאמינים בבורא עליון נוסף על אמונה בריבוי אלילים (הרפואה המשלימה בהלכה, ירושלים תש"פ, עמ' כד). מאזכורים אלו קשה ללמוד הלכה למעשה, כיוון שהוזכרו בדרך אגב.

אמונה באל מופשט שאינו אלוהי ישראל

דיון מעניין בסוגיית הפאות הוא האמונה באל מופשט שאינו הקב"ה, אלוהי ישראל. על בסיס דברי החזון איש (י"ד סב, כא) שאמונה בכוח מופשט שאינו הקב"ה לא נחשבת ע"ז אלא מינות, נטען כי ההינדואים מאמינים בישות עליונה מופשטת, וכל הפסלים הם רק ייצוגים של אותה ישות, ואין מייחסים אליהם כוחות (בדומה לדברי כוהני הדת). כך נראה שנטען לראשונה בידי הרב יחיאל טויבער, כאשר עסק בסוגיית הפאות (אור ישראל (מאנסי) לו [ט,ד], תמוז תשס"ד, עמ' לז; פד)

בהתאם לכך נטען בשם הרב דב לנדו, שמכיוון שההינדואים לא עובדים כוח שנמצא במציאות, הרי שהם לא נחשבים עובדי ע"ז אלא מינים (הובא בכמה מקומות, לדוגמה אצל הרב יואל שילה, הכעקתה: בירור האם יש איסור תקרובת ע"ז בשערות ממקדשי הודו, רכסים תש"פ, עמ' 357). אך למעשה אין ללמוד משם אלינו, כיוון שבדבריו התייחס באופן ספציפי לפולחן בטירופטי ולאמונה מיתית הקשורה לפולחן זה, ולא למערכת הכוללת של אמונת ההינדואים.

ואף על פי כן, מדברי החזו"א ניתן לחזק את ההכרעה שהינדואיזם אינו ע"ז גמורה. כעיקרון, ההנחה הפשוטה היא שלמרות שההינדואים לא קוראים לכוח העליון בשם אלוהי ישראל – מכיוון שהם מכירים בישות-על אינסופית שכל היקום מושפע ממנה, הרי זה כהכרה באלוהים כל-יכול. ואם יהיה מי שיתעצם לומר שאין

להגדיר זאת כאמונה בבורא, מכיוון שלא מכירים בו כאלוהי ישראל ולפיכך אין כאן שיתוף אלא ע"ז גמורה, הרי שדעת החזו"א ההינדואיזם הוא לכל היותר מינות. אמנם, כעיקרון ניתן לטעון שעל פי היסודות של סוגיית ע"ז בשיתוף, אמונת ההינדואיזם תואמת להגדרת שיתוף, על אף שאינם מכירים באלוהי ישראל ובסיפור התנ"כי. כידוע, איסור ע"ז חל כבר על אדם הראשון, כפי שמובא בתלמוד: "רבי יהודה אומר: אדם הראשון לא נצטווה אלא על עבודה זרה בלבד... רבי יהודה בן בתירא אומר אף על ברכת השם" (סנהדרין נו, ב). הדעה הרווחת היא שאדם הראשון הצטווה על שש מצוות, ביניהן איסור ע"ז (סנהדרין נו, ב; רמב"ם מלכים ט, א. ועי' פנה"ל אמונה ומצוותיה ה, א, הע' 1). משמעות הדבר היא שההגדרה ההלכתית של ע"ז, וההיתר ל"שיתוף" הנגזר ממנה, לא תלויה בהתגלות לאברהם או לישראל. ראייה לכך מדברי הרב פנחס הורוביץ בפירושו "פנים יפות" (בראשית לא, ג) כשהסביר שתרח עבד ע"ז בשיתוף. לפיכך לא סביר לטעון כי יש חובה לבני נח להאמין דווקא באלוהי ישראל, כלומר דווקא בסיפור התנ"כי, על מנת להיקרא משתפים, שכן יסוד איסור ע"ז קדם ללידת עם ישראל. כמו כן, אין לומר שחלה עליהם החובה להאמין דווקא באל העליון שמתבטא בתורה והתגלה לאדם הראשון או ולנביאים בכלל, שכן על פי המדרש (בראשית רבה לט, א) אף אברהם בתחילה לא האמין דווקא בהתגלות מסוימת אלא בהכרה בכך שיש "מנהיג לבירה". באופן דומה תיאר הרמב"ם (הלכות עבודה זרה א, ג) את אמונת אברהם כמי "שהשיג דרך האמת והבין קו הצדק מתבוננתו הנכונה, וידע שיש שם אלוה אחד והוא מנהיג הגלגל", כלומר תפיסה פילוסופית המכירה בכוח עליון ואינה תלויה בהתגלות. על פי עקרונות אלו עולה כי חובת האמונה המוטלת על בני נח מסתכמת בשיתוף של כוח עליון ונשגב, אף שאינו מזוהה עם אדם או עם חברה מסוימת.

ראייה נוספת לכך שאין חובה שבני נח יאמינו דווקא באלוהי ישראל כדי להיקרא משתפים, ניתן להביא מדין הנוצרים, ואולי אף מדין המוסלמים. שהרי לדעת רוב הפוסקים מעמד הנוצרים כעובדי ע"ז בשיתוף (פנה"ל אמונה ומצוותיה ה, י). בהשקפה ראשונה היה מקום לומר שהסיבה לכך היא מכיוון שהם מאמינים בתנ"ך ובאלוהי ישראל, ואם היו בני המוסלמים והנוצרים מאמינים בישות עליונה שלא קשורה לישראל, לא היו מוגדרים כמשתפים.

אולם לעניות דעתי ההתבוננות מלמדת את ההיפך. תפיסת האלוהות הנוצרית (וכן המוסלמית) שונה בתכלית מזו היהודית. אף שהם מכירים ברובד מסוים של ההיסטוריה הישראלית, הם מכחישים את עיקריה, משנים את פרטיה וטוענים שהברית עם ישראל בטלה. כך שאלוהי ישראל במושגים שלהם רחוק מאלוהי ישראל שלנו, וניתן לומר שמלבד ההכרה בכך שהיתה לו ברית עם ישראל (בלשון עבר לדעתם), ומלבד ההכרה בכך שהוא אל עליון, לא נותרו הרבה קווי דמיון בין אלוהיהם

לאמונת ישראל. הנוצרים נחשבים כמשתפים, חרף העובדה שאינם מכירים באלוהי ישראל ה' אחד שאין כייחודו כפי שאנו מכירים, מפני שהם מכירים גם באל עליון אוניברסלי. ומכאן נלמד לנידון דידן. אף שאין ההינדואים מכירים באלוהי התנ"ך, מכיוון שהם מאמינים בישות עליונה הרי שהם נחשבים כעובדי עבודה זרה בשיתוף.

סיכום

ראינו כי על אף קשיי הפסיקה וההבנה של הדת ההינדואיסטית, ניתן לעצב גישה הלכתית כלפיה באמצעות הבנת המושגים השונים בדת באופן ברור, וכן היכרות מסוימת עם אופי הדת.

לאחר עיון בדברי הפוסקים, בעובדות ובמקורות השונים, נראה כי הגישה המסתברת ביותר ביחס להינדואיזם היא הגדרת דת זו כע"ז בשיתוף. יסוד קביעה זו נעוץ בהבנה שמושג הכוח העליון, הנשגב מכל, האינסופי, קיים בכל הזרמים ההינדואים בצורה כזו או אחרת. כתבי הדת מלמדים על כך, כמו גם מפגשי דתות. כמו כן, לפי מחקר שנערך בשנים האחרונות, כמעט כל ההינדואים מאמינים באלוהים בצורה כזו או אחרת, בין אם כאל אחד, ובין אם כאל בעל התגלמויות שונות. כך עלה גם משיחותיהם של מומחים לנושא.

חשוב להזכיר כי לעובדה שההינדואיזם הוא ע"ז בשיתוף, יש השלכות בעיקר לגויים עצמם, ולשיח איתם. אומנם, כל תוצרי ע"ז בשיתוף עדיין אסורים ליהודים כע"ז גמורה, ועל כן כדי להתיר פרקטיקה הינדואית מסוימת יש לבחון את זיקתה לפולחן ההינדואיסטי.

